

Etikai szempontok a tehetség gondozásban

2013. február, szeptember

1. Versenyszemlélet/ek

Üzleti élet és versenyszféra jelenleg kb. azonos jelentést takar. A versenyszellem, versenyképesség és a versenyben nyújtott eredményesség rendszerint a tehetség kialakulásnak alkotóelemei közt szerepel. Tévedés volna azonban a pozitív társadalmi változásokat előidéző „verseny” fogalmát az elterjedt üzleti mintára felfogott versenyképesség jelentésére szűkíteni. Ahogy a „nemes verseny” vagy „fair play” kifejezések is mutatják, nemcsak helye, hanem hagyománya is van a nem kizorító típusú versenyfelfogásoknak kultúránkban. Az önmagunkkal vívott versenynek a történelem minden jelentős kultúrájában méltó helye volt, általában az emberi intelligencia legmagasabb megnyilvánulásai közt szerepel. Napjaink számos újabb közgazdasági szemlélete felhívja a figyelmet arra, hogy a Föld eltartó képességének határait elérve a forrásokkal való gazdálkodás egyetlen módja az egyéni érdekeknek a versenytársak érdekeivel való összehangolásából fakadó önkorlátozása lehet. Mennyiben követheti a tehetségsegítés (TS) a transzparens segítségnyújtás modelljét a jól őrzött "titkos receptek" egyéni felhalmozásával szemben? Milyen etikai szempontok érvényesüljenek annak érdekében, hogy a TS-ben egyre fontosabb helyet kapjon a versenyszemléletek „fajgazdagságának” szándéka és ténye?

2. Tehetségsegítés (TS) és üzleti szellem

Kultúránkban a megtermelt áru ellenértékéhez legtöbbször üzleti keretek közt jutunk hozzá. Így van ez a szellemi termékekkel is, amelyek előállításáért a szerzők—befektetett munkájukkal arányban — jogosan várnak anyagi hasznot. Az NTT a tisztességes haszon elvét eddig sem/nem zárta ki, pl. Etikai Alapelvei közt a megbízhatósággal kapcsolatban szerepel. Jelenleg is használt gazdasági, közgazdasági alapelveinket azonban — amelyek döntően olyan, több mint 200 éves mitikus-ideologikus alapokon nyugszanak, mint pl. Adam Smith „láthatatlan kéz elmélete” —, leegyszerűsítő pénzközpontúsága miatt ma egyre több bírálat éri. Mennyiben kövesse, követheti a TS az újabb trendek gazdasági szemléleteit, amelyekben a pénzforgalom, ill. pénzmennyiség növelésének technikai célja helyébe a társadalmi szereplők kölcsönös funkcionális gazdagításának célja áll? Non-profit, low-profit (L3C) vállalkozások egyre nagyobb számban járulnak hozzá fontos társadalmi célok megvalósításához. Mennyiben vállalja, vállalhatja, merje vállalni a TS ezeket a jövőbe mutató üzleti modelleket a jelenleg még érvényben levők helyett? Milyen etikai megfontolások alkalmazhatók a TS számára a kívánatos működési modellre nézve? Hogyan védhetők meg a tehetséges személyek attól, hogy profitszerző cégek versenyképesség-növelési eszközöknek tekintsék és használják fel őket?

3. TS az emberiség szolgálatában

A TS mindig a tehetség jegyeit mutató egyén és a felkaroló, segítő emberi környezet egymásra utaltságában valósul meg. Optimális esetben a tehetséghasznosulás multiplikációs folyamat: a TS során a tehetséges egyénbe fektetett társadalmi figyelem többszörösen „megtérül”. A tehetséghasznosulást segítő környezet emberi, közösségi és kulturális értékei a tehetséges személy szemléletébe épülve a proszociális magatartás és a társadalmi felelősség iránti készség terjedését segíti elő közvetlen és fenntartható formában. Milyen etikai szemlélet segítheti elő, hogy a tehetséghasznosulás mind a közjóra, mind a helyi közösségek életére gyakorolt egyértelmű gyarapodásként jelenjen meg, elkerülve a „növekedési” modell fenntarthatatlanságának zsákutcáit? Milyen etikai szempontok fogalmazhatók meg annak érdekében, hogy a TS a távlati üzleti nyereség sztereotípiái helyett egyértelműen és erőteljesen elkötelezze magát a társadalomszolgálat elvi célja mellett? Vannak-e jól artikulálható erkölcsi szempontok arra nézve, hogy a TS során kialakult értékes és értékesíthető képességeinek eredményeit az egyén a tehetséggé fejlődését segítő szűkebb társadalmi körökbe forgassa vissza (szemben a „külföldnek nevelt” tehetséges fiatalok esetével)?

4. A globális világszemlélet-váltás szükségessége, lehetősége és útjai a TS-ben

Az egyéni erőfeszítés gazdasági környezetének, társadalmi beágyazottságának és a globális ökológiai eltartó rendszer kapcsolatának helyes szemlélete. Az egyéni és közösségi gondolkodás és cselekvés, tágabb kereteivel való élhető és fenntartható kapcsolata kultúránkban hangsúlyosan alapozódik meg. (A görög gondolkodásban ez a harmónia-eszmény a makro- és mikrokozmosz egységében fejeződik ki, míg a zsidó gondolati hagyományok a teremtés-konceptióval alapozzák meg.) A korunkra nagymértékben jellemző szűk látókörű utilitarista racionalizmus anélkül számolta fel ezeket a hagyományokat, hogy gondoskodott volna a fennmaradását biztosító egyéb transzcendens keretelbeszélésről. A transzcendencia ismerete mint a saját korlátait meghaladni képes egyéni tapasztalat kultúrája nélkülözhetetlen a személyes és tárgyi külvilággal fenntartható támogató jellegű kapcsolatokban. Emiatt szükség van olyan globális méretekben is helytálló, hatékony megalapozásokra és víziókra, amelyek nem szolgáltatják ki az egyént annak az elterjedt téveszmének, hogy a racionális cselekvés lényege az önzés.

Szakmai, műveltségi területre vonatkoztatva ez megragadható pl. abban, hogy a jövőt meghatározó generációknak nem elég csupán jó szakembernek lenniük, hanem szükség van más tehetségterületek tudatos kiművelésére és az ezekkel való harmonikus kapcsolat fenntartására. A jelen és a jövő szakembereinek szakterületük alapos ismerete mellett az életminőség fejlesztésére és tevékenységük etikai határkérdéseire is hangsúlyt kell fektetniük.

5. Individuális és közösségi etikai értékek kiépülésének harmonikus kapcsolatát biztosító TS-ös munka.

A megismerő és kutató tevékenység globális környezettel való kapcsolatához hasonlóan fontos az egyéni erőfeszítés szociális, közösségi beágyazottsága. Jelentős tudományos eredmények napjainkban ritkán születnek meg magányos kutatók fejében, sokkal gyakrabban jól összehangolt és csoportdinamikailag tervezett tevékenység (teamwork) eredményeképpen. A vállalati felelősség kifejezése ma már hagyományosnak mondható módon történik a CSR (Corporate Social Responsibility) leírásokban. Ezek két tipikus problématerülete a (a) vállalati felelősség félreértése, valamint a (b) kinyilvánított és a háttérben húzódó valós szándék eltérése. Az első esetben arról van szó, hogy a csoport tagjai

a társadalmi felelősséget jó szándékúan ugyan, de kizárólag a vállalati prosperitás eszközeként tekintik. A második esetben a széles körű elfogadás feltételeként szereplő szükséges rosszként kezelik.

A rendelkezésre álló jó és rossz gyakorlatok alapján szükséges volna megfogalmazni a TS hosszútávon tartható etikai céljait a folyamatban részt vevő segítők, a hordozó közösségekre és a tehetségérvényesülés kedvezményezettjeire való tekintettel.

A segítők és a tehetségek kapcsolatának kérdése is idetartozik, ti. a tehetségek kisajátításának és elengedésének gyakorlata. A tehetséges egyének természetes „hálája” a tehetségsegítők részéről nem válhat alapjává semmiféle visszaélésnek. A tehetségsegítők feladata minden esetben a tehetséges egyének érdekeinek érvényesülése. (Pl. professzor-doktorandusz viszonyban a professzor nem publikálhatja hallgatója eredményeit saját eredményeként, mester-tanítvány viszonyban a mester nem használhatja fel tanítványát szakmai konkurenciájának manipulálására, stb.)

6. A TS folyamatában figyelembe veendő etikai elvárások:

- a. A TS folyamatában általában figyelembe veendő etikai szempontok.
 - A TS értelmezésének egyik eszköze lehet egy olyan etikai vitaanyag létrehozása, amely az érintett és felelősséget vállaló személyek gondolkodásán keresztül bepillantást ad a TS valós és jellegzetes gondoljaiba. A szakirodalomban „ethical deliberation”-nek nevezett műfaj az esettanulmányok és a morális elvek közti pozíciójából segíti az adott feladat / munkaág számára szükséges morális elvek megfogalmazását. Ennek megfelelően érdemes lehet néhány eset tanulságaival együtt való közlése szélesebb körben is (jó és rossz gyakorlatok egyaránt).
- b. A tehetség megállapítás, tehetségkövetés, tehetségfejlesztés, tehetségértékelés és tehetséghasznosulás lépéseiben figyelembe veendő etikai sajátosságok.
 - Az előbbi (a) pontban tárgyalt általános belátások a TS-ben tevékenykedők számára konkrét kérdésekben, ill. szemléletekben fogalmazódnak meg. Pl. a tehetség megállapítás jellemző etikai problémái (szegregáció elkerülése, gyerekek vagy családok közti feszültségek minimalizálása) eltérnek a tehetségfejlesztésétől (az emberi méltóság biztosítása iránti feltétlen elkötelezettség). A jellemző morális kérdéseket érdemes volna a TS fázisainak megfelelően, szisztematikusan gyűjteni a TS munka folyamatos orientációjának biztosítása érdekében.

7. Etikai alapelvek és etikai standardok kapcsolata a TS-ben.

Etikai alapelveknek minősülnek a TS-ben is azok az általános morális és etikai szempontok és megfontolások, amelyek érvényesítéséről egy átfogó és nyilvános munka keretei közt minden esetben gondoskodni kell (ezeket tartalmazzák már az NTT Etikai Alapelvei is: pl. az emberi méltóság, igazságosság, megbízhatóság).

Etikai standardnak azokat a morális elveket nevezzük, amelyek az etikai érvelések során az adott feladatra vagy munkaágra nézve különösen érvényes módon, a jellemző problématerületeket is figyelembe véve elengedhetetlen orientációt nyújt a közösségi cselekvés számára. Általában vett etikai standardok nem léteznek, ezeket a közösségnek kell kifejeznie és elfogadnia. Etikai standardokra a TS minden területén szükség lehet, amennyiben az egyes tevékenységi területek szabályozása szükségesnek látszik. Ebben az esetben alkalmazott morális

kódex állítható össze szükség szerinti részletességgel (pl. „a tehetségfejlesztés tízparancsolata” vagy „tehetségértékelési kódex”, stb.) a szakmai etikett vagy protokoll bevezetéséig elmenően.

A TS valós helyzetének ismeretében dönthető el a morális kidolgozás részletezésének szükséges mértéke.

8. Az eltérő területeken tehetségesnek mutakozó személyek rendszeres találkozásának és etikai közösségének kiépítése.

Cél az információkon, személyes megismerésen alapuló személyiséggazdagodás, felelősségérzet, felelősségvállalási hajlandóság kiépülésének támogatása. Az egyéni tehetségsegítés mellett ezért van szükség a táborokra, kirándulásokra, műhelyekre.

A tehetséges egyének nemcsak egyéni fejlődésük közben megvívott személyes etikai döntéseik alapján, hanem általános etikai problémák és célok megfogalmazásával is, az átlagosnál hatékonyabban járulhatnak hozzá ahhoz, hogy a TS megfeleljen az NTT Etikai Alapelveinek.

9. Kísérlet a TS számára nélkülözhetetlen "bölcesség" mibenlétének és elvárhatóságának meghatározására.

A „bölcesség” mint készség, képesség vagy személyes jellemvonás — amennyiben értékhorozó szerepben áll —, mindig transzcendálja a szakmai munka konkrét elemeit. A globális keretbeszélések ismeretének jelentőségéhez hasonlóan (4. pont) a bölcesség képes perspektivikusan felfogni a gondolat és tevékenység értelmét és képes ennek megfelelően irányítani (ha kell, áthangolni) tervezett lépéseit. Ennek következtében kialakulhatnak konfliktushelyzetek, amelyekben a szakmai érdek rövidtávú és a perspektivikus szemlélet hosszú távú céljai kerülnek szembe egymással. Célszerűnek látszik a „bölcesség” jelentésének és szerepének közös értelmezése és elfogadása, amely a TS-ők körében alapját képezheti az egyéni és közös munkának a „jövő értékei”-nek kidolgozásában. A „jövő értékei” egyfajta etikai standardként jelenhetnek meg a TS-ben, konkrét forrásokra vagy a fenntarthatóság jegyében kidolgozott közös erőfeszítésre alapozva.

A jelen és jövő értékeiről jelenleg számos hiteles forrásból tájékozódhatunk. (Pl. Vida Gábor Akadémikus tanulmánya a Magyar Tudomány, 2007/12., 1600. o.), és tehetjük közös értelmezés tárgyává a TS-ben.

10. Etikai példatár

A (6) pontban leírtakhoz hasonlóan és a tudományos szakmai etika gyakorlatának megfelelően célszerűnek látszik egy olyan (valós vagy/és fiktív) esetgyűjtemény közreadása, amely az esetbemutatás egyszerűségével és az egyéni etikai mérlegelés erejével képes illusztrálni a jó és rossz döntéseket, ill. azok következményét a TS kritikus pontjain.

Néhány további kérdés, amely eddig is megjelent a TS etikai problémáiként:

1. 11. A tehetségsegítésben részt vevők közti információáramlás, eredmények, jó gyakorlatok megosztásának etikai kérdései
2. 12. A TS mint szolgáltatás hirdetésének, reklámozásának, publikus megismertetésének etikai kérdései
3. 13. Az erősebb segíti a gyengébbet - szemlélet életszerűvé válásának és TS-be épülésének etikai kérdései. Szubszidiaritás és segítségnyújtás.
4. 14. A TS anyagi hátterének, forrásbiztosításának etikai kérdései
5. 15. A TS pártpolitikai és társadalompolitikai elköteleződésének etikai kérdései

6. 16. A TS külső szervezetekkel való együttműködésének etikai kérdései
7. 17. A TSő munka belső struktúrájával és működésével összefüggő etikai kérdések. TSő hagyományok őrzése és gazdagítása.